

Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та вузі: зб.наукових праць. Рівне: Волинські обереги, 2002.С. 164-168.

Шевнюк О.Л.

Національний педагогічний університет імені М.Драгоманова, м.Київ

ПЕДАГОГІЧНА КУЛЬТУРА ВЧИТЕЛЯ

ЯК ВИЯВЛЕННЯ СУБ'ЄКТНОГО ЗАГАЛЬНОГОКУЛЬТУРНОГО ДОСВІДУ

Перетворення вчителя на суб'єкт педагогічної діяльності, орієнтований на саморозвиток і самоудосконалення у ній, обумовлює його становлення як професіонала у сфері освіти, здатного до конструювання професійної діяльності, її зміни та творчого реформування. Освіта у такому випадку здійснить просування від відтворення функціонуючої усталеної системи до випередження інших сфер суспільного життя

Останнє уможливується *зв'язком професійного розвитку вчителя з особистісним і загальнокультурним*. Принцип саморозвитку, який лежить в основі особистісної еволюції, детермінує здатність вчителя реалізовувати власну професійну діяльність як предмет практичного активного перетворення, що особливо актуально в новітніх умовах глобальних змін і криз.

Сучасна соціокультурна ситуація вимагає від вчителя великих резервів саморегуляції, самоефективності, здатності мобілізувати власну мотивацію, знаннєві ресурси, поведінкову активність, необхідні для вирішення завдань професійної діяльності у будь-яких педагогічних ситуаціях.

Зарубіжні дослідники давно і настійно пов'язують конкурентоздатність на світовому ринку власних освітніх систем з особистісним і широким загальнокультурним розвитком вчителя як того, хто здійснює освітню діяльність (Дж.К.Грейсон, К.О'Делл, 1991; В.М.Васс, G.V.Varett, 1981; N.Betz, R.Lent, G.Hackett, 1986; D.Boileau, 1984).

Визнання цілісності людини закономірно передбачає єдність її загальнокультурних і професійних якостей, фактором розвитку яких є активність людини. Концепція двох моделей професійної праці — моделі адаптивної поведінки і моделі професійного розвитку (Л.М.Мітіна, 1997) слугує методологічною основою положення про єдність загальнокультурного і фахового розвитку людини.

При адаптивній поведінці у самосвідомості людини домінує тенденція до підкорення професійної діяльності зовнішнім обставинам у вигляді некритичного виконання норм, правил, вимог, коли вона не виходить за вузькі межі професійної діяльності, користується лише напрацьованими алгоритмами професійних завдань, штампами, стереотипами. Відповідно, адаптивний вчитель позитивно підкріплює тільки ті зразки поведінки дитини, які він пов'язує з високою успішністю — конформність, суворе виконання вимог вчителя, згідливість, як результат — відтворює таку ж адаптивну поведінку.

В моделі професійного розвитку людина характеризується “здатністю вийти за межі неперервного потоку буденної практики, побачити свою працю у цілому і перетворити її на предмет практичного перетворення” [8, 31]. Усвідомлення власних потенційних можливостей, перспективи особистісного і професійного росту побуджують до творчості. Відповідно, професійний вчитель націлений на підтримку розвитку дитини, її активності, здатності до самозміни, як результат — відтворює у культурі досвід суб'єктної діяльності людини.

Філософська сутність концепції Л.М.Мітіної розкривається у контексті позиції С.Т.Ваймана щодо того, що у сучасному динамічному та інтегрованому світі все вузькоспеціальне виявляє свою причетність до вселюдських коренів через актуалізацію творчих ресурсів особистості. Спеціальне отримує здатність втілювати граничну повноту, творчу необмеженість людини. “Сучасна “цілісна людина” — гранична реалізація вселюдських творчих відкладень у якому-небудь одному, “спеціальному” зрізі особистості [4, 15]. Жити — значить постійно долати власну частковість, виходити за рамки вузькоспеціальної обмеженості, або ж обмеженості буденним, сьогочасним. Спеціальне

Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та вузі: зб.наукових праць. Рівне: Волинські обереги, 2002.С. 164-168.

каналізує загальнокультурне: чим глибше спеціальне захоплює людину, тим більше воно відображає загальнокультурне.

Особистісні якості та широкий загальнокультурний досвід вчителя забезпечують його ефективне входження у професійну культуру і в подальшому проектується на площину конкретної педагогічної діяльності та перетворюються із потенційної форми на актуальну. Вони забезпечують функціонування вчителя як суб'єкта професійної діяльності, тобто стратегію актуалізації внутрішніх ресурсів розвитку особистості.

Діалектика загальнокультурного і спеціального полягає у тому, що загальнокультурний розвиток особистості зумовлює вибір професії, зокрема вчительської, і підготовку до її здійснення, сам цей вибір і безпосередньо педагогічна діяльність визначають стратегію подальшого культурного розвитку професіонала.

Вищесказане дозволяє вважати повноцінним таке професійне становлення, що здійснюється як неперервний процес самотворення і самореалізації особистості. Загальновідомим є той факт, що практично досить важко виокремити власне педагогічні якості від інших багатоманітних властивостей особистості вчителя. Вони формуються, розвиваються, проявляються і переходять одне в одне у загальній структурі якостей і відношень учителя як суб'єкта професійної діяльності. Хоча для дослідницьких цілей можливо виокремлювати ті якості, що впливають на успішність професійної діяльності, проте, на наш погляд, це неправомірне стосовно професії вчителя, який функціонує у сфері міжособистісних взаємодій. Сама цілісна структура особистості вчителя, неповторний ансамбль його якостей, що своєрідно заломлюється у професійній діяльності, є фактором впливу на процес інтеріорізації загальнолюдських цінностей у сферу індивідуальних цінностей учнів.

Правомірним, з нашої точки зору, буде визначення інтегральної характеристики вчителя як суб'єкта педагогічної діяльності, яка є об'єктом професійного розвитку і формою реалізації творчого потенціалу як професійного, так і особистісного.

В науковій літературі існує традиція виокремлення такої системоутворюючої інтегральної характеристики вчителя. В її якості виступають:

педагогічна направленість як система емоційно-ціннісних відношень, що забезпечує структуру домінуючих мотивів особистості вчителя, яка спонукає до утвердження у педагогічній діяльності та спілкуванні (Л.М.Мітіна, 1999);

педагогічні здібності як стійкі індивідуально психологічні особливості людини, що сприяють створенню продуктивних моделей педагогічної діяльності (Н.В.Кузьміна, 1985);

професійний потенціал як система природних і набутих якостей, що розкривають здатність педагога виконувати свої обов'язки і охоплюють базу професійних знань і умінь в поєднанні із здатністю активно творити, діяти, втілювати свої наміри та досягати запланованих результатів (І.П.Підласий, 1999);

професіоналізм як сукупність психофізіологічних, психічних і особистісних змін, що відбуваються у людині в процесі оволодіння і довготривалого виконання діяльності, що забезпечує якісно новий, ефективний рівень вирішення складних професійних завдань і характеризує вчителя як професійну особистість (Є.І.Рогов, 1998);

педагогічна компетентність як гармонійне поєднання знання предмета, методики і дидактики викладання, навичок педагогічного спілкування (Л.М.Мітіна, 1999);

індивідуальність як детермінування поведінки і діяльності учителя його уявленнями про себе, про те, яким він повинен бути і хотів би бути (О.М.Пехота, 1997);

педагогічна креативність як потенційна готовність до творчої активності, до продуктивної діяльності (Н.В.Кічук, 1991);

поведінкова і емоційна гнучкість як оптимальне поєднання емоційної експресивності і емоційної стійкості вчителя (Л.М.Мітіна, 1999).

Визнаючи, що кожна така інтегральна характеристика являє собою поєднання значимих якостей, суттєвих для успішної професійної реалізації вчителя, зазначимо наявну

Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та вузі: зб.наукових праць. Рівне: Волинські обереги, 2002.С. 164-168.

тенденцію до обмеження системоутворюючої характеристики вчителя лише спеціальними педагогічними якостями поза їх широким культурним і особистісним контекстом. За таких підходів втрачається актуальна можливість виходу вчителя за межі нормативної педагогічної практики, нагальна потреба активного конструювання педагогічного простору в широкому культурному контексті, у підсумку — становлення вчителя як суб'єкта культури. Крім того, педагогічна направленість, або педагогічний потенціал, або педагогічна креативність тощо можуть виникнути на основі диференціації та узагальнення певних активностей людини у тих чи інших ситуаціях життя.

Відомо, що формування професіоналізму здійснюється за трьома основними напрямками (Рогов Є.І., 1998):

зміна системи діяльності, її функцій та ієрархічної будови в процесі формування особистісного стилю діяльності;

зміна особистості суб'єкта, що проявляється як у зовнішньому вигляді (моторика, мова, емоційність тощо), так і у формуванні відповідних елементів професійної свідомості (пам'ять, мислення тощо), становленні професійного світогляду;

зміна відповідних компонентів установки суб'єкта по відношенню до об'єкта діяльності, що проявляється у когнітивній сфері як підвищення рівня інформованості про об'єкт, в емоційній — як зацікавлення у взаємодії з об'єктом, у практичній — як усвідомлення реальних можливостей зміни об'єкта. В результаті установка суб'єкта впливати на об'єкт трансформується на потребу взаємодіяти з ним. Останнє дозволяє дослідникам говорити про становлення професійної культури [9, 8].

Введення поняття *педагогічної культури* у категоріальний апарат філософської та педагогічної науки, на наш погляд, дозволяє інтегрувати різні стани і процеси педагогічної практики, диференціювати рівні її функціонування і представити її цілісну картину. Поняття педагогічної культури допомагає побачити не тільки конкретний професійний зміст, але й загальнолюдські цінності діяльності вчителя. Як справедливо зазначає І.А.Зязюн, “високе звання “вчитель” набуває свого справжнього змісту лише тоді, коли воно єдине з поняттям культури” [5, 10]. У такому контексті вчитель розглядається як прямий культурогенний суб'єкт, який “втілює себе у культурі, робить її своїм інобуттям і нею же формується” [7, 123].

У наш час спостерігається підвищений інтерес до дослідження педагогічної культури як інтегральної характеристики вчителя. Висхідним моментом розуміння педагогічної культури є розгляд її як компонента інтегрованого цілого — загальнолюдської та національної культури.

У широкому соціально-педагогічному плані педагогічна культура є соціальним явищем, характеристикою особливостей міжпоколінної та педагогічної взаємодії, засобом педагогізації оточуючого середовища, трансляції соціально-культурного досвіду, носіями і творцями якого є педагоги, батьки, людські спільноти [3, 38]. Педагогічна культура має своїм змістом світовий педагогічний досвід у історичному процесі зміни педагогічних цивілізацій та освітніх парадигм. У педагогічній культурі закарбовані матеріальні та духовні цінності, способи творчої діяльності, необхідні для забезпечення історичних процесів соціалізації та інкультурації особистості.

Як явище суспільного життя педагогічна культура охоплює всю багатоманітність проявів педагогічної дійсності та являє собою складно ієрархізовану динамічну систему, компонентами якої виступають різні рівні педагогічної практики [3]. У педагогічній культурі інтегруються педагогічні знання, почуття, настрої, теорії, концепції, педагогічне мислення, культурні зразки педагогічної діяльності, а також засоби навчання і виховання.

У індивідуально-особистісному плані педагогічну культуру трактують як сутнісну характеристику цілісної особистості вчителя як суб'єкта педагогічної діяльності, що являє собою динамічну систему педагогічних знань, цінностей, діяльності та професійної поведінки учителя [3, 13].

Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та вузі: зб.наукових праць. Рівне: Волинські обереги, 2002.С. 164-168.

Педагогічна культура у науковій літературі досліджується у рамках таких підходів: аксіологічного як система цінностей-регуляторів педагогічної діяльності (О.В.Бондаревська, 1989; 1999); як новий тип педагогічного мислення, спрямованого на гуманізм і співробітництво із дитиною як вищою цінністю освітнього процесу (О.Ю.Захарченко, 1999);

діяльнісного як передумова, мета, спосіб, інструмент педагогічної діяльності, рівень самореалізації у ній, її результат і критерій оцінки (Н.В.Крилова, 1990); як спосіб творчого засвоєння педагогічної діяльності з пріоритетом інноваційних процесів; як єдність нормативної та креативної діяльності в процесі формування активної установки по відношенню до педагогічної теорії з одночасним включенням у доступні види педагогічної творчості (О.В.Барабанщиков, С.С.Муцинов, 1985);

особистісного як концентроване вираження особистості педагога, як сукупність сформованих якостей особистості вчителя, котрі знаходять свою проекцію в його вміннях і виявляються у різних аспектах професійних відносин і діяльності (О.П.Рудницька, 1998; В.М.Гриньова, 1998); як синтез високого професіоналізму у внутрішніх властивостях педагога, володіння методикою викладання і наявність культуротворчих здібностей (І.Д.Бех, В.В.Радул, 2000); як детермінувальний фактор, що відображає рівень соціально-педагогічної зрілості вчителя (В.В.Радул,).

Зміст педагогічної культури майбутнього вчителя визначений В.В.Радулом як усвідомлення соціальної відповідальності, що реалізується в професійній, громадській і культурно-естетичній діяльності на основі суспільнозначущої мети і мотивів розвитку особистості; як усвідомлення моральної відповідальності за одержання і передачу професійних, моральних і загальнокультурних цінностей в їх єдності; як потреба у виробленні особистісного ставлення до актуальних проблем свого часу; як постійне прагнення до морального, духовно-культурного і соціального розвитку; як уміння спілкуватись з людьми, будувати взаєностосунки з колективом на принципах взаємовідповідальності; як здатність здійснювати самостійність як важливий принцип реалізації творчого потенціалу особистості [2, 45-46].

У якості показників педагогічної культури дослідники називають гуманне ставлення до дитини; психолого-педагогічну компетентність і розвинене педагогічне мислення; освіченість у змісті та технологіях викладання предмета; досвід творчої діяльності; культуру професійної поведінки, способи саморозвитку і саморегуляції [3].

Приймаючи викладені вище теоретичні положення, вважаємо за можливе зауважити, що, на наш погляд, неправомірним є розуміння педагогічної культури лише у вузькоспеціальному смислі поза загальнокультурним контекстом професії вчителя. Вчитель у педагогічній діяльності використовує не лише спеціальний фаховий досвід, а, перш за все, за його допомогою робить безпосереднім внутрішнім надбанням учнів частину історичного загальнокультурного досвіду, який виходить за межі буденних конкретних форм досвіду життєдіяльності. Тобто для нас принципово підкреслити **інструментальний характер фахового досвіду вчителя по відношенню до головної мети — трансформації загальнокультурного досвіду у суб'єктний досвід учнів.**

Крім того, поняття педагогічної культури не слід утотожнювати із поняттям професійної культури як більш вузьким і спеціальним. Певна річ, кваліфікація вчителя-предметника (математика, фізика, історика, літератора тощо) має свої особливості й професійну своєрідність. Проте підготовка кожного з них повинна відповідати загальним принципам функціонування вчителя як того, хто актуалізує і пред'являє усталені у суспільстві найбільш суттєві культурні смисли у концентрованій і особистісній інтерпретації. Це дає підстави розглядати педагогічну культуру як “специфічне виявлення загальної культури в умовах педагогічного процесу” [1, 30], а професійну культуру вчителя — як інструмент реалізації його педагогічної культури.

Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та вузі: зб.наукових праць. Рівне: Волинські обереги, 2002.С. 164-168.

Найбільш близьким до нашого розуміння педагогічної культури є виділення двох її функцій — самоцільової та інструментальної (О.П.Рудницька, 1998), з яких перша спрямована на загальнокультурний духовний розвиток особистості вчителя, а друга відображає рівень його фахової підготовки у сфері навчання і виховання.

У пропонованому контекстному розумінні педагогічної культури ми спирались на результати експериментального дослідження (Т.Є.Вяткіна, 1996), в якому показано, що висока загальнокультурна підготовка вчителя, пробуджуючи активність школярів, сприяє розвитку у них інтелекту, толерантності, комунікабельності. Експериментально підтверджено, що загальна культура вчителя виступає фактором розвитку його учнів і може бути віднесена до категорії метаіндивідуальних характеристик особистості педагога. Під метаіндивідуальною характеристикою у теорії інтегральної індивідуальності людини (В.С.Мерлін, 1986) мається на увазі інтегроване багаторівневе, особистісно-компонентне утворення, що перцептується іншими суб'єктами соціальної дійсності завдяки вираженим зовнішнім критеріям професійної значимості та наявності таких механізмів впливу як симпатії, влада, референтність тощо [6, 105]. До метаіндивідуальних характеристик вчителя, як показано у дослідженні відносяться, крім загальної культури, також стійкість до психологічного стресу, загальна активність [6, 105].

У контекстному розумінні педагогічна культура означає результат освоєння вчителем загальнокультурного досвіду з урахуванням специфіки професійно-педагогічної діяльності. Педагогічна культура є певним зрізом цілісної системи культурних знань, цінностей і діяльності вчителя, взятої під специфічним педагогічним кутом зору. Педагогічна культура виступає мірою реалізації загальнокультурного потенціалу вчителя у різних видах його педагогічної діяльності.

Педагогічна культура як інтегральна якість особистості вчителя, що проектує його загальну культуру в сфері професії [2, 13], є мірою і способом привласнення ним загальнотворчого досвіду людства, його кращих надбань у власній фаховій діяльності, синтезом високого професіоналізму і особистісних якостей вчителя.

Аналіз наявних підходів до розуміння педагогічної культури дозволив нам сформулювати її робоче визначення відповідно до концепції нашого дослідження. ***Педагогічна культура трактується нами як інтегральна характеристика цілісної особистості вчителя, специфічне виявлення його суб'єктного загальнокультурного досвіду в умовах професійно-педагогічної діяльності, що забезпечує процес міжпоколінної трансляції знань, цінностей і способів активності та відображає рівень особистісної й професійної зрілості спеціаліста.***

Література

1. Барабаншиков А.В., Муцынов С.С. Педагогическая культура офицера.—М.: Воениздат, 1985. — 158 с.
2. Бех І.Д., Радул В. В. Педагогічна культура і розвиток соціальної зрілості особистості вчителя // Наукові записки.— Вип.32.— Серія: Педагогічні науки.— Кіровоград: РВЦ КДПУ ім.В.Вінниченка.— 2001.— С.12-17.
3. Бондаревская Е.В. Педагогическая культура как общественная и личная цель // Педагогика.— 1999.— №3.— С.37-43.
4. Вайман С.Т. Человеческая целостность в перипетиях диалога // Человек.— 1994.— №3.— С.11-21.
5. Зязюн І.А. Формування особистості радянського вчителя.— К.: Знання, 1989.—47 с.
6. Интегральная индивидуальность человека и ее развитие.— М.: РАН, 1999.— 328 с.
7. Каган М.С. Философия культуры.— СПб.: Петрополис, 1996.— 416 с.
8. Митина Л.М. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях // Вопросы психологии.— 1997.— №4.— С.28-38.
9. Рогов Е.И. Учитель как объект психологического исследования.— М.: ВЛАДОС, 1998.— 496 с.

Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та вузі: зб.наукових праць. Рівне: Волинські обереги, 2002.С. 164-168.

АНОТАЦІЯ

У статті представлено інтерпретацію педагогічної культури вчителя як інтегральної характеристики особистості, яка представляє собою специфічне виявлення його суб'єктного загальнокультурного досвіду в умовах професійної діяльності.

АННОТАЦИЯ

В статье представлена интерпретация педагогической культуры учителя как интегральной характеристики личности, которая представляет собой специфическое проявление его субъективного общекультурного опыта в условиях профессиональной деятельности.

THE SUMMARY

In the article the interpreting of pedagogical culture of the teacher as integral performance of the personality, which one represents a particular development his subjective cultural experience in conditions of professional activity, is submitted.

Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та вузі: зб.наукових праць. Рівне: Волинські обереги, 2002.С. 164-168.

ШЕВНЮК ОЛЕНА ЛЕОНІДІВНА

кандидат педагогічних наук

доцент кафедри культурології

Національного педагогічного університету імені М.Драгоманова

Коло наукових інтересів:

педагогіка вищої школи, культурологія, мистецтвознавство

Адреса: вул.Олеся Гончара, буд.53, кв.12

м.Київ, 01034

Тел. дом.: 235-83-33